

Ajaloo viimane epohh

Hegeli süsteemis: vaimu tegelikustumise ajastu

Tõnu Viik

Hegeli kuulus maailmaajalugu kulmineerub sündmusega, mida Hegel ise kutsub “vaimu tegelikustumiseks” (*Verwirklichung des Geistes*). Vaimu tegelikustumine maailma ajaloos on üheaegselt viimane oluline maailmaajalooline sündmus ja viimase, Hegeli eluajal alanud ajaloolise epohhi kõige olemuslikum tunnusjoon. Nii Hegeli poolehoidjate kui ka kriitikute hulgas on “vaimu tegelikustumist” mõistetud enamasti kui mingi kosmilise jumalataolise olendi enesetekitamise protsessi lõppfaasi, milles Hegeli enda isik ja ta loengud mängivad mingil müstilisel kombel teatavat rolli, aidates sellel olendil iseendast teadlikuks saada. Selline arusaam Hegeli ajaloofilosoofiast on osa Hegeli filosoofilise süsteemi metafüüsilisest tõlgendusest, mille järgi Hegeli filosoofiat peetakse “objektiivseks idealismiks”.¹

Hegel pidas oma ajaloofilosoofiaalaseid loenguid Berliini Ülikoolis regulaarselt (üle ühe aasta) alates 1822/1823. õppeaastast kuni 1830. aasta talvesemestrini, kokku viiel korral. Loengukursuse pealkirjaks oli “Philosophie der Weltgeschichte” (“Maailmaajaloofilosoofia”). Hegel suri 14. novembril 1831. Nendes loengutes esitatud ajaloofilosoofiline kontseptsioon ongi järgneva kahe sajandi jooksul saanud üheks kõige kuulsamaks ning üheks kõige rohkem reaktsioone tekitanud Hegeli nimega seotud “teooriaks”.

Hegel ise sel teemal midagi ei avaldanud. Ühes oma säilinud loengukäsikirjas avaldab ta kahetsust, et tal ei ole tudengitele isegi mingit õppematerjali anda, nagu tal näiteks õigusfilosoofia või loogika puhul oli.² Hegeli kuulus “Maailmaajaloofilosoofia” kujutab endast tegelikult tema loenguid külastanud tudengite konspekte. Hilisemad toimetajad on raamatu pealkirjast tihtipeale “maailma” välja jätnud, ning tuntud pealkirjaks on kujunenud “Philosophie der Geschichte” (“Ajaloofilosoofia”). On leitud ka paarkümmend lehekülge Hegeli enda kirjutatud tekstikatkeid, mida ta mõnede aastakäikude sissejuhatavates loen-

¹ Hegeli uurijate hulgas on tema teaduse süsteemi metafüüsilisele tõlgendusele, mida esindab Schellingust inspireerituna enamik prominentseid Hegeli kriitikuid, nagu Schopenhauer, Marx ja Kierkegaard 19. sajandil ning põhiliselt analüütilise koolkonna filosoofid Moore, Russell ja Popper 20. sajandil, hakatud viimasel ajal vastandama nn. “mitte-metafüüsilist” interpretatsiooni. “Mitte-metafüüsilise” interpretatsiooni esindajatest on tuntumad Klaus Hartmann. Hegel: A non-metaphysical View. – Hegel, a Collection of Critical Essays. Toim. A. MacIntyre. University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1972; Th. Adorno. Drei Studien zu Hegel. – Gesammelte Schriften, 5. kd. Suhrkamp, Frankfurt, 1970; W. Maker. Philosophy Without Foundations: Rethinking Hegel. SUNY Press, Albany, NY, 1994; P. Stekeler-Weithofer. Hegel’s analytische Philosophie. Ferdinand Schöningh, Padenborn, 1992; S. Houlgate. Freedom, Truth and History. Routledge, London, 1991; D. Kolb. The Critique of Pure Modernity. University of Chicago Press, Chicago, 1986 ja R. Winfield. Reason and Justice. SUNY Press, Albany, 1988.

² G. W. G. Hegel. Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte. I kd. Die Vernunft in die Geschichte. Toim. J. Hoffmeister. Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1994, lk. 3. (VPW)

gutes vähemalt osaliselt kasutas ning mis on hilisemate toimetajate poolt tudengite teksti sisse kirjutatud nii, et kogu kompilatsioon erinevate aastakäikude ja erinevate tudengite ülestähendustest koos Hegeli enda käest pärinevate fragmentidega ühe terviku moodustaksid. Nii on tekkinud paradoksaalne olukord, kus Hegeli üks kuulsamaid “kirjutisi” ning üks kuulsamaid ajaloo filosoofiaalseid raamatuid Euroopa kultuuris üldse sisaldab vähem kui ühe protsendi selle autori kirjalikku teksti. Üliõpilaste ülestähenduste ja neid ülestähendusi üheks tervikuks kokku kirjutatud toimetajate adekvaatsuse astet on meil tagantjärele muidugi raske hinnata. Kuigi need tekstid on suures osas paremini loetavad ja kontseptuaalselt selgemad kui Hegeli enda sulest pärit sõnastused, ei pruugi nad Hegeli mõtet kuigi adekvaatselt edasi anda. Arusaadavalt on niisugust tüüpi ebatäpsused seda suuremad, mida rohkem kasutab loengupidaja metafoore, lihtsustusi ja iroonilisi märkusi. Viimaste puhul võime loengukonspektidest välja lugeda ka loengupidaja mõttele vastupidise seisukoha.

Järgnevalt toon ära Hegeli ajalookontseptsiooni metafüüsilist interpretatsiooni toetavate tsitaatide raudvara. Hegeli enda sulest pärineb järgmine fragment “Maailmaajaloo filosoofia” esimesest osas:

“Sellise abstraktse määratluse järgi võiksime maailmaajaloo kohta ütelda, et ta kujutab endast vaimu päralejõudmist (*Darstellung des Geistes*), nii nagu ta ennast *selle teadmiseni* üles töötab, mis ta [vaim – T. V.] *iseeneses (an sich)* on.”³

“Õigusfilosoofia põhijoontest” loeme midagi sarnast:

“Maailmaajalugu on [– – –] mitte ainult oma võimu kohus (*Gericht seiner Macht*), s. t. pimedada saatuse abstraktne ja mõistusetu paratamatus, vaid, kuna ta on iseeneses ja iseeneses jaoks (*an und für sich*) mõistus ja tema enese-jaoks-olemine (*Für-sich-Sein*) vaimus on teadmine (*Wissen*), siis on ta juba ainult oma vabaduse mõisteks (*Begriff*) vaja minev paratamatu mõistuse momentide (*Momente der Vernunft*) areng ja koos sellega oma eneseteadvuse ja oma vabaduse [arengu – T. V.], – üldise vaimu lahtilaotumine (*Auslegung*) ja tegelikustumine (*Verwirklichung*).”⁴

Hegeli üliõpilased ja toimetajad kirjutavad Hegeli “Maailmaajaloo filosoofias” koguni järgmist:

“Maailmavaim (*Weltgeist*) on maailma vaim (*Geist der Welt*) – nii nagu ta ennast inimteadvuses esitab; inimesed suhestavad ennast sellega nagu üksik tervikuga, mis on nendele substantsiks. Ning see maailmavaim sarnaneb jumaliku vaimuga, kes on absoluutne vaim. Nii võrd, kui võrd Jumal on igavene, on ta iga inimese juures ja näitab ennast igapäev teadvuses; ja see ongi maailmavaim. Ühe konkreetse rahva konkreetne vaim võib alla käia, aga see vaim on üks lüli maailmavaimu ketist (*die Kette*) ning see üldine vaim ei saa alla käia.”⁵

Oma loengute lõpus olevat aga Hegel öelnud selliselt:

“Et maailmaajalugu on oma vahelduvate lugude etendumise taga see [s. t. vabaduse – T. V.] arengulugu ja selle vaimu tegelik teostumine (*das wirkliche Werden*) – see on tõeline teodiike, ajalooline jumalaõigustus. Ainult see idee, et mis on juhtunud ja iga päev juhtub, ei ole toimunud Jumalata, vaid on olemuslikult tema enese tegu, võib lepitada vaimu maailmaajaloo ja tegelikkusega.”⁶

Tudengid ja toimetajad lasevad Hegelil ütelda ka seda, et maailmaajalugu pole midagi

³ VPW, lk. 61–62, ära on toodud Hegeli enda rõhutused.

⁴ G. W. F. Hegel. Grundlinien der Philosophie des Rechts. – Werke in 20 Bänden, 7. kd. Toim. E. Moldenhauer ja K. M. Michel. Suhrkamp, Frankfurt am Mein, 1986, lk. 342. (PR)

⁵ VPW, lk. 60.

⁶ G. W. F. Hegel. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. – Werke in 20 Bänden, 12. kd. Toim. E. Moldenhauer ja K. M. Michel. Suhrkamp, Frankfurt am Mein, 1986, lk. 540. (VPG)

muud kui jumalik ettehoole.⁷ See fraas on nende hulgas, kes soovivad Hegeli maailma-ajalugu metafüüsiliselt interpreteerida, niisama populaarne kui Hegeli enda poolt ka ta kirjatükkides korduvalt esinev väide selle kohta, et maailmaajalugu on “maailmakohus” (*Weltgericht*), mis valitseb üksikute indiviidide ja kultuuride saatuste üle.⁸ Unustatud pole ka Hegeli enda kirjades mitmel pool väljendatud seisukohta, et maailma, ja järelikult siis ka maailmaajalugu, juhib mõistus.⁹

Nendest tsitaatidest lähtudes tundub tõepärane, et Hegel näeb maailma ajalugu sarnaselt Augustinusega teleoloogiliselt; et on mingi vaim, kes on “jumaliku vaimu sarnane”, et sellel vaimul on oma plaan maailma ajaloo suhtes (see plaan kujutab endast maailmavaimu *an sich* – “iseeneses”), et ajaloo tegelik kulgumine kujutab endast selle plaani teostumist (maailmavaim “laotub lahti” ja “tegelikustub”), ning siis, ilmselt vähemalt osaliselt tänu Hegeli enda loengutele Berliinis, saab maailmavaim teada, et lahtilaotunud tegelikkus vastab täpselt tema plaanile (maailmavaim “jõuab pärale”, “töötab ennast üles *selle teadmiseni*, mis ta iseeneses on”, jõuab selle töö tõttu eneseteadvuseni, saades mõistuseks mitte ainult *an sich*, vaid ka *für sich* – “iseenese jaoks”). Kui ajaloolise Hegeli mõtlemisel oli oma osa maailmavaimu eneseteadvuseni jõudmisel, siis järelikult olid Hegeli loengud samuti osa maailmavaimu plaanist, mis nägi juba *an sich* Hegelit ette maailmaajaloolise isikuna. Vaim “tegelikustub” järelikult kahes mõttes: esiteks, empiirilisel teostub see, mis oli plaanis enne aegade algust, ja teiseks, vaim teadvustab endale selle empiirilise teostumise ja omandab eneseteadvuse. See viimane on ise ajalooline sündmus, mis toimub 19. sajandi algul. Teostunud maailmavaim *an und für sich* peaks olema siis juba ligi kakssada aastat kohal olnud ja meie kohal hõljunud.

Arusaadavalt kutsub selline ajalookontseptsioon esile kaks põhilist vastuväidet. Esimene vastuväide on metafüüsiline või antimetafüüsiline ning see ütleb, et niisugust (või üldse mingisugust) vaimu pole olemas. Ja teine – ajaloometodoloogiline vastuväide ütleb, et pole olemas mingisuguseid aprioorseid skeeme, mis näitaksid või tõestaksid end ajaloos. Ajalooliste sündmuste taandamine tagantjärele mingitele mõtlemiskategooriatele ja neist lähtuvale loogikale näitab mitte nende kategooriate õigsust, vaid uurija meelevaldsust materjali valikul. Enamik ajaloo filosoofide omistab ajaloolisele Hegelile mõlemad vead ja kasutab Hegeli “Maailmaajaloo filosoofiat” negatiivse näitena selle kohta, milline ajalookirjutus olla ei tohiks.

Minu arvates on selline suhtumine Hegeli “Maailmaajaloo filosoofiasse” ise ajalooline viga, mis toetub ülalkirjeldatud kontekstist välja rebitud lausungitele ja kohe pärast Hegeli surma käibele läinud kuulujuttudele. Teisisõnu, see suhtumine on mütoloogiline ja eelarvamuslik, seega ajaloometodoloogiliselt samamoodi metafüüsiline ja aprioristlik nagu Hegelile omistatav seisukoht. Kui lugeda kogu “Maailmaajaloo filosoofia” teksti ja mitte ainult ülaltoodud fragmente, siis jääb vaimu tegelikustumisest maailma ajaloo lõpus hoopis teistsugune mulje. Järgnevalt proovingi näidata, kuidas on võimalik Hegeli maailma ajalugu mõista ka mittemetafüüsiliselt.

Nagu teada, on Hegeli “Maailmaajaloo filosoofia” lugu sellest, kuidas maailma ajaloo varasemates kultuurides kuulus vabadus vähestele ja Hegeli kaasaegses, modernses kultuuris kuulub vabadus igale indiviidile. Sellest kaugemale enam vabaduse printsiibiga minna ei saa ning selles mõttes elame me ajaloo lõpus. Summeerin järgnevalt Hegeli arusaamu kaasaegsest kultuurist, nii nagu ta sellest räägib oma loengutes “Maailmaajaloo filosoofia”, “Filosoofia ajaloo” ja “Religioonifilosoofia”.

⁷ VPW, lk. 77.

⁸ Vt. PR, lk. 340; Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse [1830] Dritter Teil. Die Philosophie des Geistes. – Werke in 20 Bänden, 10. Kd. Toim. E. Moldenhauer ja K. M. Michel. Suhrkamp, Frankfurt am Mein, 1986, lk. 548 ja 549, Anmerkung, lk. 352. (E3)

⁹ Otseselt maailmaajaloo kohta võib selle väite leida Hegeli kirjalikust loengukonspektist – VPW, lk. 87.

Nagu iga teinegi kultuur, toetub maksimaalset vabadust pakkuv kaasaegne kultuur Hegeli arvates mingile kindlale religioosle põhimõttele. Modernse kultuuri puhul on selline religioosne aluspõhimõte protestantlik subjektiivsus. Kultuuriajalooliselt on Hegeli järgi tegemist täiesti uut tüüpi arusaamisega inimsubjektist. Luther kuulutas “inimsüdame” selleks kohaks, kus toimub inimese kohtumine Jumalaga. Sellel sündmusel ei ole väliseid vahendajaid. Descartes tegi inimese subjektiivsest sisetundest – “see, milles ma ei saa kahelda” – absoluutse tõe kriteeriumi. Tõde otsides tuleb Descartes’ist alates usaldada mitte autoriteete, vaid igale indiviidile antud mõistuse sisemist valgust. Kant muutis inimliku subjektiivsuse koguni moraali kriteeriumiks ja lähtekohaks. Kategoorilise imperatiivi sõnum on inimesele antud tema südametunnistuse hääle vahendusel. Järelikult on ka eetilistel otsustel subjektiivne mõõdupuu. Hegeli arvates pole üheski maailmaajaloolises kultuuris enne Euroopa protestantlikku modernsust inimsubjektile nii kõrget staatust omistatud. Tõsi küll, juba Rooma kultuuris tekkis individualistlik “subjektiivse sisemuse” printsiip, kuid see ei tähendanud muud kui üksikindiviidi õigust korraldada oma eraelu. See printsiip tagas eraomandi kehtestamise ja kaitse, kuid ei näinud inimindiviidi subjektiivsuses tõe ja moraali kriteeriumit. Seevastu kaasaegse kultuuri religioosne aluspõhimõte näeb inimese subjektiivsuses “püha kohta”, millega võrreldes kõik väline on teisejärguline.

Subjektiivsuse printsiibi rakendamisel sotsiaalsele elukorraldusele tekibki kaasaegne vabadusidee, mis näeb ette, et ühiskond peab olema poliitiliselt organiseeritud selliselt, et ühiskondlikud struktuurid oleksid uue “püha koha” – inimsubjektiivsuse – teenistuses, ja mitte vastupidi. Teiste sõnadega, ühiskonda on vaja selleks, et tagada inimese sisemise subjektiivsuse autonoomsus ja puutumatus ning võimaldada tema sisemaailma areng, mis lähtuks mitte välisest, kollektiivsest, vaid subjektiivsuse printsiibist endast. Sellepärast tekivadki ühiskondliku lepingu teooriad, mis kehtestavad, et kõik indiviididele kehtestatud riiklikud ja ühiskondlikud piirangud peavad saama indiviidide nõusoleku. Aga kuna indiviidide subjektiivsuses, nagu näitab Kanti “Praktilise mõistuse kriitika”, on millegi absoluutse kriteerium, siis on indiviidide ühishõul võimalik luua ühiskondlik struktuur, mis ei vastanda indiviidi ja ühiskonna huvisid, nii nagu need vastandused näiteks Rooma kultuuris. Muidugi ei tule enam tagasi Vana-Kreeka kuldajastu, kus Hegeli arvates valitses ühiskondliku ja individuaalse vahel täielik harmoonia. See oli seal võimalik ainult tänu sellele, et “subjektiivse sisemuse” printsiipi veel polnud. Kaasaegne poliitiline elukorraldus peab aga olema selline, et kõik indiviidid kuuluvad ühiskonda ja on samal ajal vabad looma oma eripärast sisemaailma.¹⁰ Kusjuures esimest korda ajaloo on ühiskondlike ja riiklike struktuuride ülesanne Hegeli arvates neid sisemaailmu mitte ainult kaitsta, vaid nende loomist ka toetada ja soodustada. Nii tekib uut tüüpi ühiskond, mis kujutab endast kodanikuühiskonna ja riiklike struktuuride tasakaalu, kuid mitte sulandumist, nagu näiteks Vanas Kreekas. Selline kodanikuühiskonnaga arvestav ja indiviidi vabadust toetav riik muutub Hegeli sõnul “pühaks”, mis tähendab lihtsalt seda, et ta on modernistliku individuaalse vabaduse teostumispagaks ja eeltingimuseks.¹¹

¹⁰ G. W. F. Hegel. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*. 3. kd. Toim. G. Irritz. Philipp Reclam, Leipzig, 1971, lk. 198.

¹¹ Sellisena mõistab Hegeli ajaloo kaasaegset epohhi ka suur hulk Hegeli uurijaid. Vt. nt. T. Pinkard. *Hegel's Phenomenology. The Sociality of Reason*. Cambridge University Press, Cambridge, 1994; A. W. Wood. *Hegel's Ethics*. – The Cambridge Companion to Hegel. Cambridge University Press, Cambridge, 1993, lk. 211–233; H. T. Engelhardt. *Sittlichkeit and Post-Modernity. An Hegelian Reconsideration of the State*. – *Hegel Reconsidered*. Toim. H. T. Engelhardt ja T. Pinkard. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1994, lk. 211–223; D. Kolb. *Postmodern Sophistications*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1990, lk. 93–96; M. Mäki. *Modern Society in Rousseau and Hegel*. – *Right, Morality, Ethical Life*. Studies in G. W. G. Hegel's Philosophy of Right. J.U. Printing House, Jyväskylä, 1997, lk. 93–104 ja R. Brandom. *Freedom and Constraint by Norms*. – *Hermeneutics and Praxis*. Toim. R. Hollinger. University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1985, lk. 173–191.

Aga mis on sellel kõigel pistmist “vaimu päralejõudmise” ja “tegelikustumisega”, millest räägib Hegel nii kõlavate sõnadega oma “Maailmaajaloofilosoofia” loengute algul, aga ka “Õigusfilosoofia põhijoontes”? Milles seisneb siin jumalik ettehoole ja “maailmakohus”? Nagu näeme, ei leia me Hegeli maailmaajaloost endast mingeid kosmilise vaim-olendi enesetekitamise kirjeldusi.

Kõigepealt tuleb mees pidada, et metafüüsiline interpretatsioon toetub Hegeli ja tema tudengite väidetele ajaloo *kohta*, seega väidetele, mis reflekteerivad Hegeli maailmaajalugu ega ole ise ajaloo kirjeldatavad sündmused. Mis puudutab Hegeli maailmaajalugu ennast, siis siin on tegemist suhteliselt tervemõistusliku ja 19. sajandi alguse kontekstis konventsionaalse kultuuriloo. Veelgi enam, Hegeli loengute teemaks ei ole mitte maailmaajalugu, vaid maailmaajaloo *filosoofia*. Seega reflekteerib loengute alguses öeldu midagi, mis on juba niigi filosoofiline, järelikult on meil siin tegemist metafilosoofilise ja mitte ajaloolise tasandiga.

Aga enne kui läheme Hegeli maailmaajaloo *filosoofia* juurde, refereerin lühidalt tema ajaloometodoloogia-alaseid seisukohti. Hegel teab väga hästi, et ajalugu on empiiriline teadus ning et erinevate kultuuride kirjeldamine ajaloolase poolt toob endaga kaasa uuritavate kultuuritekstide tõlgendamise seotud hermeneutilised probleemid. Nii näiteks väidab ta oma loengutes religioonifilosoofiast, et meil on võimatu ajaloolistesse religioonidesse nii sisse elada (*sich hineinzuempfinden*), et me neid samamoodi mõistaksime nagu nende religioonide omaaegsed praktiseerijad. Me ei mõista kunagi lõpuni, kirjutab Hegel, mida tähendas vanade kreeklaste jaoks Zeusi või Minerva ees põlvitada või mida nad tundsid, kui nad töid ohvriande Plataia lahingu aastapäeval.¹² Sest selleks “me peaksime unustama kõik oma mõtted ja ettekujutused, mis on meile omased ja mis kuuluvad meie kultuuri kõige tavapärasemate harjumuste juurde”¹³. See on aga võimatu, sest igaüks kannab oma kultuuri alati endaga kaasas.¹⁴ Hegeli enda kirjas säilinud katke tema “Maailmaajaloofilosoofia” loengutest väidab sedasama ka ajaloo kohta: “Isegi kõige tavalisem ja keskpärasem ajaloolane (*Geschichtschreiber*), kes arvab ja eeldab, et ta suunab end objektiivselt ajaloolistele faktidele iseenast tagasi hoides, ei ole oma mõtlemises passiivne: ta toob oma kategooriad endaga kaasa ja näeb fakte nende kategooriate läbi.”¹⁵

Hegeli kuulus ajalookirjutuste (*das Geschichtschreiben*) tüüpide eristus “Maailmaajaloofilosoofia” loengukonspekti alguses lähtub just nimelt sellest hermeneutilisest printsiibist. “Esialgne ajalugu” (*ursprüngliche Geschichte*), nagu Herodotosel ja Thukydidesel, on hermeneutisest mõttes naiivne ajalookirjutus, kus ajaloolase kultuuriline taust kattub kultuuriga, millest ta kirjutab.¹⁶ “Reflekteeriv ajalugu” (*reflektierende Geschichte*) on seevastu selline, kus ajaloolane ja tema poolt kirjeldatav objekt kuuluvad erinevatesse kultuuridesse.¹⁷ Kui “esialgne” ajalookirjutus on ise selle kultuuri dokument, millest ta räägib või kirjutab, siis “reflekteeriva” ajalookirjutuse puhul see enam nii ei ole. Metodoloogiliselt on siin vähemalt tegemist teadliku objektivalikuga, ning järelikult teatava ajaloolise materjali selektsiooniga. Samuti kerkivad reflektiivse ajalookirjutuse puhul esile eelmises lõigus mainitud ajalooallikate tõlgendamise probleemid.

Reflektiivsete ajalugude objektiks võivad Hegeli sõnade järgi olla kunstiteosed, filosoofilised süsteemid, mütolooilised ettekujutused, riigikorralduse vormid, nagu näiteks

¹² G. W. F. Hegel. Vorlesungen. – Ausgewählte Nachschriften und Manuskripte. Vorlesungen über die Philosophie der Religion. Toim. W. Jaeschke. 2. kd. Felix Meiner, Hamburg, 1985, lk. 434. (VPR 2)

¹³ VPR 2, lk. 433.

¹⁴ VPR 2, lk. 187.

¹⁵ VPW, lk. 31.

¹⁶ VPW, lk. 6.

¹⁷ VPW, lk. 10–11.

Montesquieu' "Seaduste vaimust" jne. Hegeli kaasajast kuni tänapäevani näeme niisuguste reflektiivsete ajalugude vohamist, kus on välja valitud üks suhteliselt konkreetne objekt ning seda siis hermeneutilise teadlikkusega kirjeldatud eri ajastutes ja kultuurides. Tänapäeva eripära Hegeli kaasajaga võrreldes seisneb mitte niivõrd metoodika muutumises, kui võrd objektivalikus, mis liigub kõrgkultuuri nähtuste juurest aina rohkem igapäevaelu nähtuste poole.

Maailmaajaloo filosoofia on eraldiseisev kolmas ajalookirjutuse žanr. Ka seda iseloomustab hermeneutiline teadlikkus oma materjali suhtes ja teatav objektivalik. Kahjuks ei ole Hegeli enda käega kirjutatud tekste selles osas säilinud ning ka tudengite konspektid on filosoofilise ajaloo määratlemisel üsna napid. Loenguseeria sissejuhatavates loengutes räägib Hegel pikalt oma ajaloo filosoofilistest eeldustest ehk lähtekategooriatest ja objektivalikust. 1827/1828. aasta talvesemestril kellegi poolt üles kirjutatud loengutekstis kirjeldatakse selle protsessi vajalikkust järgmiselt: "Kui me tahame ajalooga mõtlevalt ja filosoofiliselt ümber käia, siis peab meil olema kindel teadlikkus selle kohta, mis meid huvitab, mis on need eesmärgid, millele meie ajalookäsitlus toetub."¹⁸ Filosoofiliseks teeb Hegeli maailmaajaloo just nimelt filosoofiliselt valitud eesmärk, millele ta ajalooline jutustus keskendub. Nagu teame, on selleks eesmärgiks vabadus: Hegeli maailmaajalugu on kultuuride järgnevuse lugu, kus igas järgmises kultuuris on indiviidil aina rohkem vabadust, kuni lõpuks jõuab Hegeli kaasaegne kultuur protestantliku "sisemise subjektiivsuse" printsiibi poliitilise kehtestamiseni ja ning luuakse ühiskond, mille eesmärgiks on üksikindiviidi vabadus. Võime järeldada, et Hegeli "Maailmaajaloo filosoofia" on filosoofiline vabaduse kultuurilugu, kusjuures filosoofiline pole siin mitte ajalootegelikkus, vaid Hegeli ajaloonarratiiv. On vist ainumõeldav, et maailma ajaloo eeldustest ja objektivalikust rääkides ei pea Hegel silmas mitte tegelikku ajaloo protsessi, vaid oma ajalookäsitluse eeldust ja objekti. Hegeli enda käega kirja pandud paberitest võib leida katke, kus ta väidab, et ainult välise juhuslikkuse (*äusserliche Zufälligkeit*) tahtel ühendab sõna *Geschichte* – ajalugu – endas nii objektiivset kui ka subjektiivset poolt, tähistades nii seda, mis on *historiam rerum gestarum* – "ajaloonarratiivi" (*Geschichtserzählung*), kui ka *res gestas* – asju ennast ehk Hegeli sõnul "toimunut" (*das Geschehene*).¹⁹ Nende sõnade autori puhul on vist ilmselge, et säilinud konspektikatked ajaloo eesmärgivalikust, selle eeldustest ja mõttest käivad mitte toimunu, vaid ajaloonarratiivi kohta.

Vaim "jõuab pärale" ja "tegelikustub" mitte empiirilises reaalsuses, vaid Hegeli poolt oma loengutes jutustatud filosoofilise vabaduse loos. Tema "päralejõudmine" ja "tegelikustumine" tähendab seda, et kuulajate teadvustes tekib artikuleeritud filosoofiline teadmine vabadusest. Teiste sõnadega, vabaduse mõiste, millega kuulajad olid enne loengu algust tuttavad (Hegeli sõnul teadsid nad vabadust "abstraktselt"), saab kuulajate jaoks filosoofilise sisu ja muutub "konkreetseks". Veelgi enam, kui kuulajad omandavad "konkreetsed" vabaduse mõiste filosoofiliselt, siis muutub see osaks nende praktilisest eluhoiakust, mis mõjutab nii konkreetsete inimeste käekäiku kui ka ühiskonna elu tervikuna. Kaasaegne individualistlik vabadus on nimelt selline, et ilma teadlikkuseta tema kohta ta ei toimi. Sellest ei piisa, kui riiklikud struktuurid toetavad individuaalset "sisemaailmade" loomist, indiviidid ise peavad mõistma oma kultuuri nende individuaalset vabadust toetavana ja oskama oma vabadust nende ühiskondlike struktuuride abil teostada. Järelikult on vabaduse teostamiseks vaja inimeste filosoofilist arusaamist kaasaegsest kultuurist ja kultuurist kui niisugusest.

Selles mõttes on "vaimu tegelikustumine" ka objektiivselt sellise ajaloolise perioodi

¹⁸ VPW, lk. 261.

¹⁹ VPW, lk. 164.

tekkimine, mil inimesed saavad teadlikuks individuaalse vabaduse kultuurisõltuvusest ning rakendavad seda teadmist oma vabaduse tegelikuks edendamiseks. Selles mõttes valmistavad Hegeli loengud ette uue ajastu kodanikke, kes oskavad ajalooliselt mõelda ning on vabanenud modernismi varasele perioodile omasest abstraktsest mõtlemisest. Järelikult oli Hegeli loengute poliitiline eesmärk uue ühiskondliku teadvuse tekitamine või vähemalt sellele kaasa aitamine. Aga maailmaajaloo viimase epohhiga on meil tegemist ainult seepärast, et selle koha peal jõuab Hegeli loengukursus lõpule.²⁰ Kuulsal teesil “ajaloo lõpust” pole otsest tekstuaalset kinnitust üheski Hegeli enda käega kirjutatud tekstis. Üliõpilased ja toimetajad lasevad tal loengute lõpus küll ütelda, et “me” oleme nüüd ajaloo viimase staadiumini (*letzte Stadium der Geschichte*) jõudnud²¹, kuid kontekstist on selge, et tegemist on loengutes esitatud ajaloonarratiivi lõpuga.

Schilleri luuletuse “Resignatsioon” eelviimase salmi viimase rea “*Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*” (“maailma ajalugu on maailma kohus”) korduvat tsiteerimist ja viiteid jumalikule ettehoolele maailma ajaloo tuleb võtta mittemetafüüsilise interpretatsiooni järgi samamoodi kui Hegeli üht kesket metafoori tegelikkuse mõistuslikkuse kohta:²² tegelikkus osutub alati mõistlikuks, eesmärgipäraseks ja oma kulgu õigustavaks, kui tegelikkust esitatakse keele, mõtlemise ja narratiivi vahendusel. Kui ajaloolane püüaks “lihtsalt” esitada ajaloolisi fakte ilma omapoolse materjali- ja eesmärgivalikuta, siis selline ajalugu oleks Hegeli sõnul kõigest “korrapäratu rahvaste, riikide ja indiviidide eripärase vormide lõputu järgnevus”²³, “idiotlik kujutlusemärg ja isegi mitte lapsik muinasjutt”.²⁴ Sama kehtib ka filosoofia puhul: ta on alati mõistuspärane, aga mitte sellepärast, et tal on mõistuspärane objekt, vaid sellepärast, et filosoofia oskab oma objekti ainult mõistuspäraselt käsitleda.

Tõnu Viik

(1968)

Lõpetanud Moskva Ülikooli 1993. Kaitses doktoritöö filosoofias Atlanta ülikoolis 2003. Alates 1994. aastast Eesti Humanitaarinstituudis. 2004. aastast Eesti Humanitaarinstituudi rektor (2006. aastast direktor). Uurimisteemad: kultuurifilosoofia, filosoofia ajalugu, fenomenoloogia, Euroopa ideede ajalugu.

²⁰ Seda seisukohta toetab ka Terry Pinkard: “His point is that the narrative of the history of political communities has come to an end; it is a *story* that is over.” (Hegel’s Phenomenology. The Sociality of Reason. Cambridge University Press, Cambridge, 1994, lk. 332.) Pseudohegelliku teesi “ajaloo lõpust” forsseerijatest on kõige tuntumad prantslased Alexandre Kojève ja Alexandre Koyré, kelle teoste ingliskeelsete tõlgete kaudu (ka Kojève’i “Introduction à la lecture de Hégel” ingliskeelse tõlke toimetaja Allan Bloom rõhutas seda oma “Toimetaja eessõnas”) võttis selle müüdi üles ka Francis Fukuyama (F. Fukuyama. The End of History? – The National Interest, 1989, nr. 16, lk. 3–18).

²¹ VPG, lk. 524.

²² “Mis on mõistuspärane, on tegelik, ja mis on tegelik, on mõistuspärane.” (PR, lk. 24). Selle lause sõna-sõnalisest tõlgendusest lähtunud valesõnaste kohta vt. J. Stewart. Hegel and the Myth of Reason. – The Owl of Minerva, nr. 26, 2, (Spring 1995), lk. 187–200.

²³ VPW, lk. 34.

²⁴ E3, lk. 549a, 347–348.